

Політологія

УДК 324(477)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОПУЛІЗМ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ

Прядко Т. П.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», Україна,
Переяслав-Хмельницький

У статті розглядається феномен національного популізму як одного із засобів політичної боротьби. З'ясовуються основні витoki, причини формування національного популізму, мета та наслідки його впровадження. Увага акцентується на проявах означеного виду популізму в умовах нестабільних демократій. Підкреслюється, що політики часто використовують національні почуття людей не для досягнення суспільної злагоди й творення сильної національної держави, а задля мобілізації прибічників у політичній боротьбі, метою якої є усунення конкурентів і досягнення повноти влади, попри спровоковані ними ж міжетнічні й міжнаціональні суперечності.

Ключові слова: націоналізм, вибори, політик-популіст, нація, народ, етнос, національний популізм.

Прядко Т. П. Национальный популизм как средство политической борьбы/ Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды, Украина, Переяслав-Хмельницкий

В статье рассматривается феномен национального популизма как одного из средств политической борьбы. Выясняются основные истоки, причины формирования национального популизма, цель и последствия его

применения. Внимание акцентируется на проявлениях указанного вида популизма в условиях нестабильных демократий. Подчеркивается, что политики часто используют национальные чувства людей не для достижения общественного согласия и созидания сильного национального государства, а для мобилизации сторонников в политической борьбе, целью которой является устранение конкурентов и достижения полноты власти, несмотря на спровоцированные ими же межэтнические и межнациональные противоречия.

Ключевые слова: национализм, выборы, политик-популист, нация, народ, этнос, национальный популизм.

Pryadko T. P. The national populism as a means of political struggle / Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda, Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

The phenomenon of national populism as a means of political struggle is considered in the article. Investigates basic origins, causes the formation of national populism, the purpose and the effects of its application. Also emphasis is placed on manifestations of this kind of populism in unstable democracies. Is stressed that politicians often use the national feelings of the people not to achieve social cohesion and build a strong nation-state but to mobilize supporters in the political struggle, the aim of which is to eliminate competitors and achieve full power in spite of provocation of the interethnic conflicts.

Keywords: nationalism, elections, populist politician, nation, people, ethnicity, national populism.

Вступ. Термін «популізм» походить від лат. *populus*, що означає «народ», і його використовують у більшості європейських мов. Цей термін не має однозначного трактування, оскільки його активно використовують не лише

науковці, політологи-спеціалісти, а й політики, журналісти, звичайні громадяни для означення широкого спектру історичних і сучасних явищ, досить часто у різних контекстах. Тому достатньо складно визначити єдиний, універсальний варіант популізму на рівні доктрини та на рівні суспільного або політичного руху. Політична наука розглядає різні варіанти популізмів, які детерміновані культурними, історичними, політичними особливостями багатьох країн світу.

Останнім часом явище популізму набуло широкого застосування в політичній сфері життєдіяльності суспільства, але сучасна політична наука не дає єдиного, чітко визначеного поняття. Так під цим явищем розуміють історично сформований перехідний тип політичної свідомості; термін, використовуваний для позначення різних соціально-політичних рухів та ідеологій, в основі яких лежить апеляція до широких народних мас; політичну діяльність, засновану на маніпулюванні популярними в народі цінностями та очікуваннями [1, с. 34].

У даній статті популізм розглядається як політична діяльність, оскільки найчастіше з ним стикаються виборці – ті, від кого залежать результати виборів, референдумів та інших політичних актів всенародного волевиявлення.

Ще Б. М. Чичерін звернув увагу на те, що «здатність переконуватися розумними доводами становить рідкісний дар природи, що вимагає високого розвитку розуму і характеру. Звичайно ж люди переконуються тим, чим вони хочуть переконатися, тобто тим, що задовольнить їх вподобання та інтереси» [2, с. 357]. Саме тому популізм орієнтований на маніпуляцію виборцями для створення масової підтримки.

У сучасному політичному житті публічний політик змушений використовувати ті чи інші популістські методи, дотримуватися певного

стилю в боротьбі за владу, тому що повне ігнорування потреб і симпатій виборців призводить до поразки на виборах.

Політика перебудови радянського суспільства, ініційована М. С. Горбачовим, призвела до перших паростків демократії в Радянському Союзі. Як один із проявів демократизації з'явився феномен популізму, який на пострадянському просторі проявив себе, як невід'ємний атрибут сучасної політичної дійсності.

Декларована в радянською ідеологією теза про вирішення національного питання в країні не витримала випробування перебудовою. З руйнуванням командно-адміністративної системи пафосно проголошена і обгрунтована радянським суспільствознавством «дружба народів СРСР», що входили до «історичної спільності – радянський народ» почала розпадатися: люди «згадали» про свою приналежність до певної національності. Почався парад суверенітетів. Цим скористалися політичні еліти національних республік, які, навіть часто не будучи національно орієнтованими, використали національну ідею відродження, консолідацію народів, пробудження національної самосвідомості, для досягнення усієї повноти влади в своїх національних державних утвореннях.

У сучасній науці націоналізм розглядається як – ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одна одній. Як політичний рух, націоналізм прагне до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою. У своїй основі націоналізм проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних

ресурсів та духовних цінностей. Він спирається на національне почуття, яке споріднене патріотизму. Ця ідеологія прагне до об'єднання різних верств суспільства, незважаючи на протилежні класові інтереси. Вона виявилася здатною забезпечити мобілізацію населення заради спільних політичних цілей в період переходу до капіталістичної економіки.

У силу того, що багато сучасних радикальних рухів підкреслюють своє націоналістичне забарвлення, націоналізм часто асоціюється з етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю. Така нетерпимість засуджується прихильниками поміркованих течій у націоналізмі [3, с. 485].

Підштовхування людей до націоналізму, пошук проблем, що виникли за рахунок іншого народу, свідомо нездійсненні обіцянки благополуччя на цій основі, гра на національних почуттях – усе це характерні ознаки національних політиків-популістів.

В ідейному арсеналі популізму важливе місце належить проблемі особистості. «У центрі популістської ідеології, – писав англійський дослідник популізму Д. Макро, – не економіка, не політика, навіть не її ядро – особистість, в першу чергу її моральний аспект» [4]. Це зауваження справедливе для популістського світогляду, згідно з яким головним завданням суспільства – його економічної та соціальної політики – має бути щастя рядової людини, її матеріальний добробут і духовна гармонія. У сучасній історії використання популістських методів є характерним як для керівників авторитарних і тоталітарних режимів, так і для політичних діячів демократичних держав. На думку Д. Макро «популізм дуже часто виступає в сучасному світі в нерозривній єдності з націоналізмом» [5].

Національна ідея як ніяка інша зрозуміла народу і тому приваблива. Тому її використання, особливо в переломні моменти історії, найбільш ефективне.

Кожна людина володіє багатьма специфічними рисами, в тому числі етнічними та політичними. У повсякденному житті він може прагнути жити поза політикою або не відчувати своєї національної приналежності. Проте в певні моменти етнічні та політичні особливості особистості прокидаються і заявляють про себе достатньо голосно. У зв'язку з цим всупереч логіці виникають дуже небезпечні конфлікти, які цілком підпорядковані емоціям. Ідейно-теоретичне їх оформлення здійснюється в національних ідеологіях, в яких формулюється соціальне і історичне призначення етносу, визначаються шляхи вирішення його проблем. Для їх позначення використовується термін «націоналізм».

У зарубіжній політології цей термін вживається в нейтральному сенсі і не містить відтінку як схвалення, так і несхвалення. У радянській суспільній науці та ідеології поняття «націоналізм» мало явно негативний відтінок: воно визначалось як принцип буржуазної ідеології і політики, який полягав у проповіді винятковості нації та нетерпимості і недовіри до інших націй.

На думку професора Кембриджського університету Е.Геллнера «націоналізм – це, перш за все, політичний принцип, суть якого полягає в тому, що політична та національна одиниці мають збігатися. Націоналістичні почуття – це почуття обурення, викликані порушенням цього принципу, або почуття задоволення, викликані його здійсненням. Націоналістичний рух – це рух, натхненний почуттям подібного роду» [6, с. 23].

За теорією Л. М. Гумільова люди об'єднуються за принципом компліментарності, під яким розуміється неусвідомлена симпатія до одних і антипатія до інших [7, с. 231-232]. Це неусвідомлене почуття є тим вірусом, який пробуджується в певні моменти. Починається хвороба під назвою «націоналізм».

Кожна людина належить до свого етносу – спільності, яка, з одного боку, являє собою феномен, безпосередньо взаємопов'язаний з географічним середовищем, з іншого боку, її трансцендентне ядро – це місцеві звичаї, традиції, культ.

А.М.Зімічов стверджує, що етнос завжди існує там, де є поділ на «Ми» і «Не Ми» [8, с. 55]. Природно, етноси розрізняються за своїми рисами. Іноді до цих невідповідностей ставляться спокійно, без роздратування в силу своєї вихованості, розуміння, що ми всі різні і не можемо бути однаковими. Коли до відмінностей ставляться агресивно, не сприймаючи особливості іншого етносу, це критерій захворювання. Причина його: гіпертрофоване протиставлення «свого особливого» своєрідності іншого етносу.

Нація на відміну від етносу – це те, що існує не в індивіді, а поза ним, що дано не фактом його народження, а його власними зусиллями і особистим вибором. Націю можна змінити, етнос – не можна. Нація – це державна, соціальна, культурна приналежність індивіда, а не його антропологічна і етнічна приналежність. Національне в психіці людей, отруєне почуттям переваги і недовіри до інших націй, свідомістю власної винятковості, стає атрибутом націоналістичної ідеології. У повсякденній свідомості певної категорії людей можуть дати про себе знати елементи націоналістичного сприйняття, хоча їх носії суб'єктивно не відчують себе націоналістами. У той же час націоналізм, проявляючись на рівні масової психології, може дати непередбачувані результати. Стаючи фанатичним, усе «не національне» (власне іншим націям) вважає чужим, а все своє – «най-най». В націоналістичних забобонах любов до самого себе видається за любов і прихильність до своєї національної спільноти. Ця психологічна установка може отримати й ідеологічне обґрунтування, спрямовуючи почуття національної самомилування в русло захисту інтересів тих чи інших

соціальних сил. Звідси і той факт, що певні політичні сили в своїх корисливих інтересах використовують націоналізм на рівні забобонів і почуттів з метою захисту своїх власних інтересів. Тому цей вид націоналізму буває небезпечнішим, ніж теоретично обґрунтований націоналізм, який може бути більш визначеним, цілеспрямованим.

Національна форма конфлікту обирається їх організаторами як найбільш зручна, за якою найлегше замаскувати справжні цілі політичних сил, які стоять за цими конфліктами. Тому в основі націоналістичного протистояння лежать не тільки розгнущдані пристрасті, прагнення до національного самоствердження, соціальні, економічні та інші проблеми, що накопичилися і не вирішувалися роками, але й цілком свідоме прагнення деяких політиків використовувати прояви національних почуттів народу для задоволення своїх власних політичних амбіцій. Як говорив російський просвітител ь і публіцист В.Ф.Маліновський, любов народу до самого себе стає джерелом доброчесності лише тоді, коли здатна «управлятися мудрістю» [9].

Політикам їх природний інстинкт завжди підказує, які психологічні механізми здатні привести людей до того чи іншого руху. І найчастіше вони вибирають національну ідею. На хвилі націоналізму вже з'явилося чимало національних лідерів, які претендують на те, щоб стати лідером нації. Легкість, з якою вони роблять сходження на гребінь політичної хвилі, пояснюється, насамперед, тим, що проблеми нації торкаються всіх, хто ідентифікує себе з нею. Кожному вони здаються зрозумілими і ясними.

Важливий момент у розумінні цього явища – вивчення одного з найважливіших атрибутів національно-етнічної спільності – національної самосвідомості. Під національною самосвідомістю розуміється сукупність рис індивіда, групи, етнічної спільності, що утворилися в процесі спілкування і сприйняття своєї відмінності і подібності при співвідношенні з

іншими соціально-етнічними спільнотами. Національна самосвідомість володіє величезною потенційною вибуховою силою. Неактивна зазвичай при відсутності зовнішнього поштовху вона знаходить силу, здатну управляти діями всієї національної спільноти.

Нація не може успішно розвиватися без політичних лідерів, які у своїй свідомості здатні фокусувати проблеми та інтереси її розвитку і благополуччя. Політичні та громадянські заклики, що відображають інтереси і потреби суспільства і людини, можуть формувати громадську думку, здатну привернути увагу дослідників. Ставши національною ідеєю, вона буде чекати «свого часу», коли з'являться умови і можливості для її реалізації.

Як показує практика ряду країн національна політична еліта, котра рветься до влади, дуже ефективно використовує етнічну солідарність проти соціально-економічної, політичної та культурної загрози з боку «центру».

Згідно етноконцепції З. Фрейда в реальному житті нерідко представники однієї нації нетерпимі до представників іншої нації. Таке явище пов'язане з прагненням людини покласти провину за невдачі і нещастя, що переслідують свій народ, на чужий, прагненням знайти винуватців існуючих проблем. Іноді ними стають цілі народи і на них спрямовується вся агресія. З. Фрейд з цього приводу писав: «Важливою стає вигода малого культурного кола – він дає потягу агресії вихід назовні, направляючи агресивність на тих, хто стоїть за межами кола. Завжди можна поєднати зв'язками любові безліч індивідів; єдине, що потрібно – це наявність того, хто стане об'єктом агресії» [10, с. 108-109].

Спочатку в цілях утримання влади національна еліта апелює до всіх верств соціальної структури. Але так як історично загальновідомо, що інтереси нації в своїй національній самосвідомості найбільш повно і об'єктивно виражає інтелігенція, то політична еліта переадресовує роль

ініціатора національних рухів культурній та інтелектуальній верхівці. Політична боротьба призводить до того, що найактивніша частина національної еліти, вчасно зорієнтувавшись, очолює національні рухи, або робить ставку на них, претендуючи на керівництво суспільством.

Як зазначав М. Бердяєв «всяка нація прагне утворити свою державу, зміцнити та посилити його. Це є здоровий інстинкт нації. Втрата нацією своєї держави, своєї самостійності і суверенності є велике нещастя, важка хвороба, яка калічить душу нації» [11].

Не всяка нація мала і має свою державність. В історії суспільно-політичної думки ідея національної держави виникає у відповідь на ідею правової держави, захищену і розвинену ідеологами класичного європейського лібералізму. Утворення національних держав має свою систему передумов не тільки етнічних, але й загальнолюдських цінностей, які звернені не до відокремлених один від одного груп, а до індивідів, здатних відокремлювати себе від своєї групи, мислити незалежно від неї. Нація і є міжіндивідуальний зв'язок людей на базі деяких спільних для них цінностей і норм, що задаються вже не загальним походженням, кровною спорідненістю чи просто спільним проживанням, а культурою.

Ідея національної держави щось важливе виражає і захищає – і в той же час щось суттєве часто відкидає і спотворює. Вона захищає суверенне право тієї чи іншої нації знайти політичну самостійність та незалежність і домагається цього ціною обмеження, а то й відвертого нехтування демократичними принципами і нормами людського співжиття.

Узявши владу в свої руки, етнократична еліта приступає до державних перетворень. Але всі ці перетворення основною метою мають найчастіше не інтереси нації, яка привела до влади політиків, а до створення легітимних основ для утримання на вершині політичної кар'єри. Національна

самосвідомість виявляється обдуреною. На ній просто спекулювали, використовували в політичній боротьбі. Ідеї свободи, рівності, взаємної поваги виявилися підміненими їх політичними сурогатами. Подібні лідери використовують поширений у ряді регіонів країни національний популізм. Популісти на словах дбають про національну культуру, історію, мову, але все це у них закінчується лише закликами. Своїми виступами вони розбурхують національні почуття людей, націлюють їх шукати винних серед інших націй.

Характерними рисами національного популізму є: заперечення права націй на самовизначення, авторитаризм, дискримінація (політична, економічна, культурна) етнічних меншин, невизнання міжнаціональних інтеграційних тенденцій, утиск прав інших етносів, розгляд свободи – як свободи від інонаціонального панування і захист від сильних національних меншин, вирішення конфліктів за рахунок посилення репресій і утиску рухів, поширення правових і соціальних привілеїв титульної нації, жорсткі закони про громадянство та імміграцію, утруднення в зміні правлячої більшості, заборону на створення національних громадсько-політичних організацій, прославляння неіснуючої загальнонаціональної єдності.

Завдяки націонал-популізму дуже легко завоювати владу, але він же, зрештою, автоматично заганає такого політика до найбільшкрайніх сил націонал-патріотизму. Тому вся політична тактика будується на підігріві національних пристрастей. Мотив один – утриматися при владі. Національний популізм залишає мало шансів для розвитку нації, етнічних груп.

До причин націоналізму можна віднести нездатність політичної системи створити хоча б первинні громадянські інститути у вигляді реального місцевого самоврядування, діючих політичних і громадських структур, через які етнічні групи могли б відстоювати і здійснювати свої інтереси і права.

Загостренню міжетнічних, міжнаціональних протиріч сприяє відсутність легітимних, суспільно-визнаних форм їх прояву та дозволу, тобто відсутність дієвих механізмів, що забезпечують рутинний, повсякденний, буденний облік і баланс суперечливих інтересів, в даному випадку в області міжнаціональних відносин.

Націоналізм є потужним джерелом соціальної енергії, що володіє як творчим, так і руйнівним потенціалами. Життєва сила кожної нації, кожного народу зменшується або приростає в залежності від того, наскільки вони здатні і вміють використовувати соціальну енергію об'єктивно неминучих протиріч як джерела власного розвитку або, навпаки, саморуйнування.

Література:

1. Баранов Н. А. *Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке* / Н. А. Баранов. – СПб.: Изд-во СЗАГС, 2001. – 41с.
2. Чичерин Б. Н. *Собственность и государство* / Б. Н. Чичерин. – СПб., Изд-во РХГА, 2005. – 824 с.
3. *Політична енциклопедія* / [гол. редкол.: Ю. Левенець] – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
4. *Populism. Its Meanings and National Characteristics*. Ed. by Jonescu G., Gellner E. L., 1969. P.159.
5. MacRae D. *Populism as an ideology*. In: *Populism: Its meanings and national characteristics*. L., 1969. P.163.
6. Геллнер Э. *Нации и национализм* / пер. с англ. Т. В. Бердиковой, М. К. Тюнькиной; ред. и послесл. И. И. Крупника. / Э. Геллнер. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
7. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли* / Л. Н. Гумилев. – Л. : Гидрометеоиздат, 1990. – 528 с.

8. Зимичев А.М. Психология политической борьбы / А. М. Зимичев, – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.; Санта, 1993. – 160 с.

9. Малиновский В.Ф. Рассуждения о войне и мире // Трактаты о вечном мире. // Свободная мысль. М.: Правда. №. 13. 1991. С. 83–91.

10. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд – М.: Ренессанс, 1992. –293 с.

11. Бердяев Н. А. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. Письмо четвертое. О нации. / Н. А. Бердяев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1918_20_01.html

References:

1. Baranov N. A. Evolyutsiya vzglyadov na populizm v sovremennoy politicheskoy nauke / N. A. Baranov. – SPb.: Izd-vo SZAGS, 2001. – 41s.

2. Chicherin B. N. Sobstvennost i gosudarstvo / B. N.Chicherin. – SPb., Izd-vo RHGA, 2005. – 824 s.

3. Plity`chna ency`klopediya / [gol. redkol.: Yu. Levenecz`] – K.: Parlaments`ke vy`davny`cztvo, 2012. – 808 s.

4. Populism. Its Meanings and National Characteristics. Ed. by Jonescu G., Gellner E. L., 1969. P.159.

5. MacRae D. Populism as an ideology. In: Populism: Its meanings and national characteristics. L.,1969. P.163.

6. Gellner E. Natsii i natsionalizm / per. s angl. T. V. Berdikovoy, M. K. Tyunkinoy; red. i poslesl. I. I. Krupnika. / E. Gellner. – M.: Progress, 1991. – 320 s.

7. Gumilev L.N. Etnogenez i biosfera Zemli / L. N. Gumilev. – L. : Gidrometeoizdat, 1990. – 528 s.

8. Zimichev A.M. *Psihologiya politicheskoy borbyi* / A. M. Zimichev, – 2-e izd., pererab. i dop. – SPb.; Santa, 1993. – 160 s.

9. Malinovskiy V.F. *Rassuzhdeniya o voyne i mire* // *Traktaty o vechnom mire.* // *Svobodnaya myisl.* M.: Pravda. №. 13. 1991. S. 83–91.

10. Freyd Z. *Psihoanaliz. Religiya. Kultura* / Z. Freyd – M.: Renessans, 1992. –293 s.

11. Berdyaev N. A. *Filosofiya neravenstva. Pisma k nedrugam po sotsialnoy filosofii. Pismo chetvertoe. O natsii.* / N. A. Berdyaev [Elektronnyiy resurs]. – *Rezhim dostupu:* http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1918_20_01.html